

Բ Ա Ն Ա Ս Է Ր

Լ Ա Ն Պ Ե Ս

ՀՆԱԽՕՍԱԿԱՆ, ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԼԵԶՈՒԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՒ ՔՆՆԱԿԱՆ

Բ ՏՄՐԻ 1900	Տարեկան՝ 20 ֆր. 8 սբլ. : Վեցամսեայն՝ 10 ֆր. 4 սբլ. : Մէկ թիւը 6 ֆր. :	ՊՐԱԿ Դ 1900
----------------	---	----------------

ՀՆԱԽՕՍԱԿԱՆ

ՄԵՐ ԼՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Ինչպէս յայտնի է շատերու, հնախօսական ուսումնասիրութիւններ կատարելու համար Ն. Ս. Օ. ՎԻՆ. Հայրապետի հրաւիրանօք եւ Թրանսպի կրթական Նախարարութեան մասնագէտներու յանձնարարութեամբ կողկաւ այցելած էի չորս ամիս առաջ, իմ այս բացակայութեան միջոցին «Բանասէր»ի տպագրութիւնը կը շարունակուէր: Նոյնը պիտի լինի եւ յառաջիկայ տարւան համար:

Ուսումնական ուղեւորութեանս արդիւնքը մաս առ մաս պիտի հաղորդեմ «Բանասէր»ի ընթերցողներուն՝ ՄԵՐ ՀՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ վերնագրով մասնաւոր յօդուածներով, որոնք պիտի պարունակեն մեր հին վանքերու, բերդերու, զեղարուեստական ու մանաւանդ ճարտարապետական մնացորդներու, հին արձանագրութիւններու եւ ձեռագրաց իւրաքանչիւր պատկերները, հանդերձ մանրամասն տեղեկութիւններով, հնախօսական ու պատմական ծանօթութիւններով եւ արձանագրութեանց ստույգ եւ անթերի հրատարակութեամբ, որով յետոյ պիտի կազմուի իմ ՀԱՅ-ԱՐՁԱՆ անուն երկասիրութիւնը, Ծանրանայով մեր արձանագրութեանց կարեւորութեան վրայ, ինչպէս «Մշակ»ի մէջ ալ շեշտած եմ արդէն («Մշակ» 1900 դեկտ. 8), բացարձակ կերպով կարող եմ ըսել թէ մենք՝ Հայերս՝ չունինք գիտնական ուղղութեամբ հրատարակութիւն մը որ կա-

րենայ գոհացնել հայագիտութեամբ պարապող բանասէրները : Ինչ որ հրատարակած են, եւ կամ աւելի ճիշտը՝ հրատարակել փորձած են Շահ-խաթունեան, Զալալեան եւ վերջերս Ալիշան, լի են աններելի սխալներով, եւ՝ հազիւ թէ պարունակեն արձանագրութեանց կէս մասը միայն : Յիշեալ հեղինակներու հրատարակած արձանագրութիւնները բռնագիրներու հետ անձամբ բաղդատելով է որ յանգեցայ այս եզրակացութեան : Թէ ո՛ր աստիճանի սխալ են արդէն հրատարակուած արձանագրութիւնները՝ բաւական է բաղդատել հետեւեալ երկու կտորները միայն, որոնց մին իմ անձամբ օրինակածն է, իսկ միւսը Շահխաթունեանի (1) :

Իմ .

Շահիս .

« Ի թվիս Զէ ի կամս Աստուծոյ հզաւորին այս իմ հրաման եւ արձան սահմանի Շահնշահի Մանդանդութայխուցեսի որդոյ Զաքարիայի Ամիր Սպասալարի Հայոց Մեծաց եւ Վրաց զոր գրեցի յիմ շինած ժամատանս տուի զղեղն Շալվաշէն ի սուրբ կարապետս յիշատակ հոգոյ իմ եւ խոշաքին եւ յարեւշատութիւն որդոց մերոց եւ կրկին հաստատեցի զիմ հաւրն հրամանքն գիրն որ գրած են եւս ի ժամատանս որ տվիլ էր զղեղն Որդկան եւ զՏաճկամարդն եւ ազատ էր արարեալ զամենայն հայրենիք սոցա որ ի գաւառիս եւ հաստատեցի որ արեգայ որ այրող լինի կամ աղմուկ առնէ՝ գիշերաւթ չտանաւ ունել ստացուածն տերունի եղիցի արդեթէ ոք ի թագաւորաց կամ յիշխանաց հանել ջանա զմեր պարգեւս նըզովեալ եղիցի յԱյս ամէն (») » :

« Ի թուին Զէ ի կամս Աստուծոյ հոգորին . այս իմ հրաման եւ արձան սահմանի Շահնշահի, մանաւանդ որ թախուցեսի որդւոյ Զաքարիայի ամիր սպասալարի հայոց մեծաց եւ վրաց՝ զոր գրեցի իմ շինած ժամատանս . տուի զղեղն Շալուաշէն ի սուրբ կարապետս՝ յիշատակ հոգւոյ իմոյ եւ խոշաքին, եւ յարեւշատութիւն որդւոց մերոց : Եւ կրկին հաստատեցի զիմ հօլըն հրամանքն, գիրն որ գրած են . ես ի ժամատունս որ տուեալ էր ըզղեղն Որդկան, եւ զՏաճկամարդն, եւ ազատ էր արարեալ զամենայն հայրենիք սոցա՝ որ ի գաւառիս . եւ հաստատեցի՝ որ այրող լինի եւ աղմուկ անէ, գիշերով չտան առնել . ստացուածն տերունի լիցի : Արդ՝ եթէ ոք ի թագաւորաց կամ յիշխանաց հանել ջանայ, մեր մեղացն պարտական եղիցի, ամէն » :

Այս արձանագրութիւնը, որ ամբողջ երկաթագիր է, կը գտնուի Յովհաննապօլսուց գաւթի դրան արտաքին բարաւորին վրայ : Տեղւոյն վրայ բաղդատութիւն ըրած միջոցիս ինձ կօգնէր բարձր . Կորիւն վարդապետ, որ շատ զարմացաւ թէ ի՞նչպէս կարելի է այստեսակ խոշոր սխալներ գործել :

Նորին Վեհափառութիւն Խրիմեան Հայրիկ զգալով իմ վերեւ յիշած ծրագրի համեմատ գիտնական աշխատութեան մը պէտքը, հրամա-

(1) Ստորագրութիւն կաթողիկէ էջմիածնի եւ հինգ գաւառացն Պրարատայ, երես 101 : էջմիածին, 1842 :

յեց ինձ՝ ամառներն անցունել ի կովկաս, ընծայելով հարկ եղած ամէն քարոյական դիւրութիւն արձանագրութիւններ հաւաքելու համար, եւ արդէն բաւական նիւթեր ու լուսանկարներ հաւաքեցի այս առաջին ուսումնական ուղեւորութեանս միջոցին :

Վեր ի վերոյ գաղափար մը տալու համար այս առաջին ուղեւորութեանս արդեանց վրայ, պարտ կը համարեմ յիշատակել թէ առիթ ու նեցայ այցելել էջմիածնայ, Հոփսիմէի, Շողակաթի, Գայիանէի, Զըւարթնոց, Օշականի, Մողնու, Յովհաննավանուց, Սաղմոսավանուց, Սեւանայ, Աղեքսանդրոպոլի մեր հին մենաստաններն ու տաճարները, օրինակել այս ազգային յիշակերտներու մէջ ամփոփուած դարաւոր արձանագրութիւնները, ճշտելով անճիշտներն եւ ի լոյս հանելով անտիպները, որոնք մեծամասնութիւն կը կազմեն : Լուսանկարել տուի կամ անձամբ լուսանկարեցի մեր բոլոր այս եւ ուրիշ պատուական հնութիւններ, Անձամբ կաղապարեցի յիշեալ արձանագրութեանց կարեւորագոյնները, նաեւ հետազոտեցի նոյն հաստատութեանց մէջ հաւաքուած ձեռագիրները, անտիպ գործեր իսկ երեւան հանելու բարեբախդութիւնն ունենալով :

Երկրորդ ուղեւորութեանս վերապահած եմ այցելել եւ քննել Շուշավէրի, Հաղբատի, Սանահնի, Մարցի, Հաղարծնի, Քաշերի, Գօշ-Մխիթարի, Մակարայ եւ Վարազայ վանուց, Աղստաֆայի, Գանձակի, Իգիրմի-դէօրտի, Թարթարի եւ չրջակայից, Գանձասաղի եւ Գանձասարի ձորով՝ Լաչին-ղայայի, նոյնպէս եւ Գանձասարի չրջակայ ու Յակոբ ու Գէորգ վանուց, իջածանքի եւ չրջակայից, Այրուսիների, Սօթ լեւրանց չրջակայից, Գեղարքունեաց, Նոր-Բայազիդի եւ չրջակայից, Փաշաքէնդի, Դիւքէնդի, Սեւանայ լճափի, Զաղալուի, Ելենովկայի մօտակայ Այրիվանուց եւ նորա չրջակայ լեռանցամիջի, Օրդակուի, Դաւաչիակի, Կեչաուու եւ այլ մերձակայ վանօթից, Բջնու, Արդաքեանդի, Ալափարսի, Եղվարդի, Ապարանի, Բիւրականի, Դրդրի, Արագածի հարաւային ստորոտը գտնուող բազմաթիւ վայրերու, Ղփչաղիկամ Հառիճոյ վանուց, Շիրակի եւ մասնաւորապէս Անուոյ, իջածանքի, Բագարանի, Յայնոյ, Կաղզուանի, Կողբայ, Իկտիրի եւ Արհաճ բլրոյ բոլոր ազգային հնութիւնները :

Երրորդ գիտնական արշաւանք մըն ալ պիտի կատարեմ նորէն ղէպի էջմիածին եւ անտի իրավիճակ, Հին-Նախիջեւան, Երնջակ, Կարմիր վանք, Ագուլիս, Օրդուբադ, Մեղրի, Ղափան, Հալիճոր, Արծուանիք, Երեց մանկանց վանք, Տաթեւ, Միւս Հալիճոր, Շնհեր, Գէօրիս, Միծեւնավանք, Որոտնավանք, Ղարաքիլիսէ, Բոնակոթ, Դարալագեանք, Գեղարդ, Ղըրխ-բուլաղ, Զրվէժ, Գանաքեռ ու Երեւան :

Իսկ եթէ պարագաներն ու միջոցներս ներեն, Ն. Ս. Օժութեան բարձր հրամանին համաձայն որոշած եմ Պարսկահայաստան եւ Տաճկահայաստան ալ անցնելով հետազոտել ազգային հնախօսութեան թանկա-

գին գանձերն ու անողորմ աղբիւրները, անցիւոյն պատմութիւնն անմոռաց եւ անկորուստ պահելու նպատակով :

Արդ ներկայիս անգամ մըն ալ պարտիմ հրապարակաւ մատուցանել երախտագիտական զգացմանցս անկեղծ հաւաստիքն առ Վեհ. Հայրիկն մեր, որ հաճեցաւ ինձ յանձնարարել այն տեսակ աշխատութիւն մը՝ զոր ի մանուկ տիող կը սիրէի հոգեով եւ որուն նուիրուեցայ յաւէտ : Բայց պէտք է գիտնալ որ այս տեսակ աշխատութեան մը համար նիւթական աջակցութեան ալ պէտք կայ : Վասնզի երթեակի, գիւղերու մէջ ապրելու, հարկ եղած ատեն գիւղացիներէ փոքր ծառայութիւններ խնդրելու, կարեւոր հումքեանց լուսանկարներն տոնելու եւ այլ մանր մունր բաներու համար ծախքեր հարկաւոր են : Այս գործին յաջողութեան համար հազար ուրբի մը բաւական է կարծեմ : — Եւ բարձակապէս կը յայտարարեմ թէ իմ բոլոր աշխատանքիս, կրելիք տանջանքներուս եւ ընելիք զոհողութիւններուս փոխարէն կոպէկ մը իսկ վարձատրութիւն չեմ պահանջեր ոչ ոքից : Ես ինքզինքս վարձատրուած կը նկատեմ այն ատեն երբ յաջողիմ նպատաւսով ՀԱՅԱՐԱՊԱՆ աշխատութիւնս : — Արդ եթէ ուրիշ հաստէր ազգայիններ ալ նիւթապէս օժանդակեն այսպիսի ձեռնարկի մը ի կատար ածման համար՝ այն ժամանակ իրական աւճանք մը կ'անդնած պիտի ըլլան մեր հայրենի աւերակներու մնացորդ նշխարներով ու նշմարներով, իսկապէս արժանի ՀԱՅԱՐԱՊԱՆ անուանակոչութեան :

Այս համոզմամբ եւ իմ խոնարհ ջանքերը գնահատող ազգայիններու աջակցութեամբ որոշած եմ բանալ հանդանակութիւն մը որոյ արդիւնքը միմիայն յիշեալ նպատակի իրագործման պիտի յատկացուի : Ուստի հրաւէր կը կարդամ յարգելի ընթերցողացս որ հաճին մասնակցիլ սոյն հանգանակութեան, խոստանալով հանդիսիս միջոցաւ հետզհետէ հրատարակել նուիրատուաց անուշները : Ուրախ եմ որ յսօր իսկ կարող կը լինիմ հանդանակութեան առաջին ցուցակն հրատարակել :

Մեծ. Տեսարդ Մինաս Զեւադ	Քր. 20, —
Բ. Իսկէնտէր	» 50, —
Հոգեւոր Հովիւ Հայոց Փարիզի Տ. Վոսմշ. ԲՅ. Բիպարեան	» 30, —
Յակոբ Գաբրիէլեան	» 20, —

Կ. Բ. ԲԱՍՄԱՋԵԱՆ (1)

(1) Կը խնդրեմ իմ յարողոյ պաշտօնակիցներէս արձապանք հանդիսանալ սոյն ազգօգուտ առաջարկութեանս :